

IMLOVIY BILIMLARNI BAYONLAR VOSITASIDA TAKOMILLASHTIRISH

Allaberganova Marifat Kuranbayevna

UrDPI “Boshlang‘ich ta‘lim” fakulteti o‘qituvchisi

marifatallaberganova96@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining imloviy savodxonligini oshirish va takomillashtirishda bayondan samarali foydalanish, bayonning turlari, ularning o‘quvchi orfografiyasida tutgan o‘rni haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: tayyor reja asosida bayon yozish, rasmlı reja asosida bayon yozish, tanlab bayon yozish, qisqa suhbat.

Аннотация: в данной статье говорится об эффективном использовании повествования, видах повествования и их роли в орфографии учащихся в повышении и совершенствовании орфографической грамотности учащихся младших классов.

Ключевые слова: написание высказывания по готовому плану, написание высказывания по картинному плану, написание выборочного высказывания, краткая беседа.

Abstract: this article talks about the effective use of narration, types of narration, and their role in the student's orthography in increasing and improving the spelling literacy of elementary school students.

Key words: writing a statement based on a ready-made plan, writing a statement based on a picture plan, writing a selective statement, short conversation.

Yozma ish turlaridan biri bayondir. Boshlang‘ich sinfda yoziladigan hamma bayonlarni, asosan, ikki turga bo‘lish mumkin. Birinchi turi o‘qituvchi tavsiya qilgan tayyor

reja, ikkinchi turi esa o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar bilan hamkorlikda tuzilgan reja asosida yoziladi. To'plamdagi matnlarni joylashtirishda yuqoridagi bo'linish usuli asos qilib olingan. Ikki turda bayon yozishga o'rgatish ishlari butun o'quv yili davomida olib boriladi. O'qituvchi o'quvchilarga tayyor reja asosida bayon matnlari ustida ishlash va bayon rejasini tuzishga o'rgatishni o'z tizimiga kiritadi hamda matn hajmining katta-kichikligiga qarab ularni joylashtiradi. Bayonga oid bo'lgan topshiriqlarni murakkablashtirib boradi. Tayyor reja asosida bayon yozish butun o'quv yilida davom etadi. O'qituvchi taqvim reja tuzishdan oldin matnlarni tanlaydi. Matndagi so'zlar, gaplar ona tilidagi qaysi mavzuga ko'proq mos ekanligini ham aniqlaydi. Shundan kelib chiqib matnlarni taqvim-mavzu rejasiga joylashtirish kerak. To'plamda ham iloji boricha shu tartibni hisobga olishga harakat qilingan.

O'qituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilarini bayon yozishga o'rgatar ekan, dastur va matnlarning mazmuni orasidagi bog'lanishlarni nazarda tutadi. Ishni yengillashtirish maqsadida matndagi imlo qoidalariga oid so'zlar beriladi. Shuningdek, kuzatishdagi, o'qish darsligidagi materiallar bilan bayon matni orasidagi bog'lanishni tiklaydi. O'quvchilarning tayyor reja asosida yozadigan bayon matnlarining hajmi 60-80 so'zdan tuzilishi mo'ljallanadi. O'qituvchi bu bo'limda to'liq bayon uchun hajmi katta matnlar tanlaydi. So'ngra saylab yoki tanlab bayon yozish uchun hajmi katta matnlar beriladi. Ishning bunday turi o'quvchilarni to'rtinchi sinfda o'tkaziladigan matn mazmunini qisqartirib yozishga tayyorlaydi.

Dastlabki bayonlarga tayyorgarlik ko'rishda o'quvchilarni matnni qismlarga bo'lib gapirtirishga ko'proq e'tibor berish kerak va reja savollariga sodda gaplar bilan to'g'ri javob olishga erishish lozim. Shu bilan birga, bayonga puxta imloviy tayyorgarlik ko'riladi. Bu bayon darsning o'zida va oldingi ona tili darslarida xuddi ikkinchi sinfdagidek olib boriladi. Asta-sekin atov va ikki tarkibli gaplar ("Samad yordam berdi", "Bola shirin" va boshqa hikoyalar), shuningdek, umumiy xarakterdagi so'roq gaplardan iborat rejalar beriladi. Bu hol o'quvchilarga doimo qulaylik tug'dirmaydi. Chunki reja bandlarining

(yuqoridagidek) ifodalanishi butun xat boshini (qismni) kengaytirib bayon qilishni talab qiladi. Bunday reja bo'yicha ishlash o'quvchilarga qulay bolishi uchun bayonning biror qismini birgalashib puxta tahrir qilish taqozo etiladi.

Masalan, "Eng zo'r sovg'a" matnidagi rejaning to'rtinchi bandida "Oxiri ammasi sovg'asini uzatdi" deb berilgan. Bu qismga matndagi to'rtta gap javob bo'la oladi. Bayon mazmunini o'quvchi ongiga to'liq yetkazish maqsadida quyidagicha yordam beriladi. Ushbu parcha (to'rtta gap) oldindan yozuv taxtasiga yoziladi. O'quvchilar parchani ichda o'qiydilar, so'ng hikoya qiladilar. Rejaning bu qismida yana boshqacha ish turini qo'llash mumkin. Berilgan qismga to'liq javob olishda o'quvchilarga yordamchi savollar beriladi. So'ng yozuv taxtasiga yozilgan matn bilan o'quvchilarning hikoyasi taqqoslanadi. Berilgan parchani to'liq bayon qilishda o'quvchilarga shu tarzda yo'llanma berib boriladi.

Matnning bir-ikki qismi ustida xuddi shunday mashg'ulot olib borish natijasida o'quvchilar, birinchidan, o'qituvchining o'qigan hikoyasini diqqat bilan tinglashga, ikkinchidan, reja sarlavhalarini puxta o'ylashga va bayon matnini to'liq qayta hikoyalashga o'rgatiladi. Birinchi yarim yilda to'liq qayta hikoyalashga o'rgatish uchun "Yaxshilik yerda qolmas" matni yuzasidan tayyorgarlik ko'rish darsini namuna sifatida ko'rsatamiz. Bayonga tayyorgarlik ko'rishda sinfdan tashqari o'qish darslarida yaxshilik qilish, bir-biriga yordam berish haqida suhbat o'tkazish ma'qul. Ona tili darslarida jo'nalish va chiqish kelishiklari qo'shimchalarining yozilish qoidasi eslatiladi. *Holatga, falokatdan, tuzoqqa* so'zlari mashq qilinadi.

Darsning borishi:

Qisqagina suhbat. Arining turli joylarda uchib yurishi, uning qanotlari nozik bo'lishi, kabutarning tadbirkorligi, bir-biriga yaxshilik qilish, yaxshilikka-yaxshilik qaytishi haqida qisqacha so'zlanadi. O'qituvchi matnni ifodali o'qiydi va savollar asosida tahlil qiladi. "Hikoyaning uchinchi qismidagi "... falokatdan qutildi" iborasi qanday ma'noni anglatadi? O'ylab ko'ring-chi? "Ari suvda oqib ketmadi" ma'nosini bildiradi. Kabutar Arining suvdan chiqishi uchun nima qildi? (Bu savol kabutarning arini qutqarish uchun qilgan ishini

gapirishni talab qiladi). *Kabutar bir chopni suvga tashladi. Ari cho'pni kema qilib falokatdan qutildi*". Ari so'zini takrorlamaslik uchun o'qituvchi quyidagilarni so'raydi: "Matnda ishtirok etuvchilarni ayting (ari, kabutar, bola). Hamma o'rinlarda ari so'zi ishlatilganmi? (Yo'q) O'ylab ko'ring- chi, hikoyaning qaysi qismida ari yoki ari o'rnida u so'zini ishlatish ma'qul.

Shuningdek, matnda *kabutar* so'zini doimo ishlatish kerakmi yoki matnning qaysi qismida *u* so'zini ishlatish o'rinli bo'ladi. *Bola* so'zi hamma o'rinlarda ishlatilganmi? (*Ha, ishlatilgan.*)"Shundan keyin o'qituvchi matnni qismlar bo'yicha ifodali o'qiydi. O'quvchilar esa qismlararo qaysi so'zlar ishlatilganini ko'rsatadilar. O'qituvchi ko'rsatilgan so'zlarni reja qismlariga moslaydi va savolning qatoriga yozib, tik chiziq bilan ajratadi.

Birinchi qism o'qiladi. Ari so'zi ajratiladi. Bu qismda hikoyaning boshlanishi va arining qayerda uchib yurganligi, hikoya qahramonining nomini ko'rsatish lozimligi aytiladi. Ikkinchi qism o'qiladi va bu qismdagi voqea ariga tegishli bo'lganligi uchun *ari* so'zi o'rnida *u* so'zi qollanganligi aytiladi. Uchinchi qismda kabutar haqida gapirilgan. Shuning uchun *kabutar* so'zi ishlatilganligini aytadilar. To'rtinchi qismda ari haqida gap boradi. Bunda *ari* so'zining berilishi to'g'riligi uqtiriladi. Beshinchi qism o'qiladi. Bu qismdagi voqea bolaga tegishli. Oltinchi, yettinchi qismlar ham o'qiladi. *Ari, bola* so'zlarining berilishi to'g'ri ekanligi aytiladi. Sakkizinchi qism o'qiladi. Bunda *kabutar* so'zi berilgan.

Bu o'rinda shu nom mos kelgan. Chunki, gap kabutar haqida boradi. "Ari, kabutar va bola" so'zlari ustida ishlash. Ari qayerda uchib borardi? U birdan suvga yiqilib, qanday holatgatushdi? Kabutar arini ko'rib nima qildi? Ari qanday qilib falokatdan qutildi? Bola tuzoq qo'yib nima qildi? Ari kabutarni qutqarmoqchi bo'lib nima ish qildi? Kabutar nimadan qutildi? Matnni so'zlab berishda birinchi qismda bitta gap berilishiga qaramay "*u*" ga e'tibor beriladi. Arining falokatga uchrashi shu gapdan boshlanadi. Matnning asosiy qismlari (2-, 6-) ustida ish olib borish zarur. Bu qismlardagi ikkita gapda ari haqida fikr yuritiladi. O'quvchilar *ari* so'zi o'rnida "*u*"ni qo'llab, so'zlab beradilar.

Yozishga tayyorgarlik. Agar matn yozuv taxtasiga yoki kartonga yozilgan bo'lsa, o'quvchilar uni ichda o'qiydilar. Shundan so'ng ayrim so'zlarni (*holatga, rahmi, darhol, cho'pni, falokatdan, ko'rib*) bo'g'inlab aytadilar yoki ularning imlosini izohlaydilar. O'quvchilarga reja asosida yozish uchun o'ylashga vaqt beriladi. Yozuv taxtasidagi matn yopiladi. Matn mazmunini eslashda o'quvchilar tomonidan aytilgan imlosi qiyin so'zlardan 2-3 tasini o'qituvchi yozuv taxtasiga yozib qo'yadi.

Tanlab bayon yozish. Muallif K.Qosimovanning "Ona tili o'qitish metodikasi" darsligida ko'rsatilishicha, tanlab bayon yozish bayon matnining biror qismini tanlab qayta hikoyalashdir. Masalan, o'qilgan matndan faqat qatnashuvchilarning tashqi ko'rinishi, tasvirlangan qismnigina qayta hikoya qilish, faqat ikki qatnashuvchining uchrashish manzarasini qayta hikoyalash, faqat tabiat tasvirini hikoya qilish kabidir. Tanlab bayon yozish yozma bayon sifatida ham o'tkaziladi. Tanlab bayon yozishda matn o'quvchining ko'z oldida bo'lmaydi. O'quvchi butun matn mazmunini yoritib berishda qiynaladi. Shuning uchun matn qismlarining mazmuni tugallangan bir fikrda bayon qilinadi. Tanlab bayon yozishda quyidagi ish turlarini qo'llash o'quvchilar uchun foydali va qiziqarlidir. Hajmi kattagina boigan matn mazmunini aralashtirib beriladi - bu esa voqeani tushunishga va ko'proq tafsilotlarni kiritishga imkoniyat beradi. Shu usulda o'quvchilarning mantiqiy faoliyatlarining ayrim tomonlari taraqqiy ettiriladi. Bolalar material tanlash, uni chegaralash, mavzuni qisqaroq bayon qilishga o'rgatiladi. Ayrim vaqtlarda tanlab bayon yozishda qismlararo bog'lanishga erishish lozim. Bayon yozishni boshlashda mustaqil so'zlarni almashtirish, o'zicha ijod qilish o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini o'stiradi. Bu ishlar o'qituvchi rahbarligida olib boriladi. Tanlab bayon o'tkazishda o'quvchilar hikoyani eshitadilar va sinchiklab o'rganadilar. So'ng bayonda nima haqida to'xtalish lozimligi to'g'risida aniq ma'lumot oladilar.

Bayonning bu turiga "Sariq ip" matniga oid dars namunasi beriladi. Matn ifodali o'qiladi. O'qituvchi o'quvchilar matn mazmunini qay darajada tushunganliklarini aniqlash uchun ularga savollar beradi: "*Nima uchun Karima sevindi? Ular nima qilmoqchi edilar?*"

kabi. Shundan keyin matnning ikkinchi qismi haqida soʻz boradi. Bu qismda oʻquvchilarga faqat Karimaning siri ochilishi haqida yozish kerakligi aytiladi. Oʻqituvchi oldindan yozuv taxtasiga yozib yopib qoʻygan rejani ochadi. Hikoyani boshlashdan oldin rejaning birinchi qismiga javob oʻylash uchun ozgina vaqt beriladi. Qisqa suhbatdan soʻng hikoyani taxminan quyidagicha boshlash tavsiya etiladi: *“Nasibaning sariq ipi tamom boʻlgan edi. U Karimadan ozgina ip soʻradi”*. Shunday qilib, oʻquvchilar reja qismlarining har biriga javob beradilar. Oʻquvchilar hikoyani ijodiy soʻzlab berishga yaxshi tayyor boʻlsalar, mazmunini toʻgʻridan-toʻgʻri toʻliq soʻzlab beradilar. Bu namuna asosida bir necha marta saylanma bayon oʻtkazish mumkin. Hamma oʻquvchilar bayonni qanday boshlash va nima bilan tugatishni tushunib oladilar. Buning uchun oʻquvchilar reja tuzadilar, tuzilgan rejani bir oʻquvchi yozuv taxtasiga yozadi. Shu vaqtda 2-3 oʻquvchidan bayonni qanday boshlamoqchi ekanligini soʻrash lozim. Agar vaqt boʻlsa, matnni qayta hikoyalatish kerak. Hikoya qilish vaqtida boʻsh oʻzlashtiruvchi oʻquvchilarning bayonga hozirligini aniqlash lozim, Oʻqituvchi hikoyalash vaqtida ayrim oʻquvchilarning qiynalayotganini sezsa, ularga hikoya qilish va yozish vaqtida yordam beradi. Rejasi oʻzgartirilgan bayonda oʻquvchilar qiynalmaydilar. Chunki, bayon rejasini oʻqituvchining oʻzi voqeaning ketma-ketligiga qarab beradi. Oʻqituvchi matn qismlari orasidagi bogʻlanishda tushuntirilishi kerak boʻlgan oʻrinlar uchrashi mumkinligini hisobga olishi kerak. Ayrim vaqtlarda hikoyaning qismlari oʻrtasidagi bogʻlanishning muvaffaqiyatli chiqishi uchun bir-ikkita yangi soʻz qoʻshish mumkin. Toʻplamga kiritilgan bayonning ikkinchi turida uchinchi sinf oʻquvchilari reja tuzishga oʻrgatiladi. Hikoya rejasini tuzishda, avvalo, matnni qismlarga boʻlish lozim. Bunda voqeaning izchilligiga, uning rivojlanishiga va voqealar orasidagi oʻzaro bogʻlanishga ahamiyat beriladi. Buning uchun matn koʻz oʻngimizda boʻlishi shart.

Hikoyaning har qismini qayta-qayta oʻqish, uning mavzusini aniqlash, matnni qismlarga boʻlish, mazmuni bir-biriga yaqin boʻlgan qismlarga bitta sarlavha qoʻyish talab etiladi. Oʻqituvchi tomonidan berilgan mavzuni yoritish uchun parchaning boshlanishi va oxirini topish kerak. Matnlarni mustaqil ravishda qismlarga boʻlishda xatboshi muhim

ahamiyatga ega. O'quvchilarga reja tuzish o'qish darslarida ham o'rgatiladi. Uchinchi, to'rtinchi sinf o'quvchilari matnni eshitish orqali yaxshi qabul qiladilar ("Ona tili" darsligidagi bayondan tashqari), so'ng voqealarning ketma-ketligini aniqlash, qismlar va ular orasidagi chegaralanishni ko'rsatishlari kerak. Ko'pincha o'qituvchilar bayon yozdirishda o'quvchilarga reja tuzishni yengillashtirish maqsadida quyidagi usuldan foydalanadilar: o'qituvchi ovoz chiqarib parchani o'qiydi, so'ng to'xtalib, bu qismda gap nima haqida ekanligini aniqlaydi va o'quvchilardan unga sarlavha qo'yishni so'raydi. Navbatdagi parchalar ham shu tartibda davom etadi. Bunday usullardan faqat ayrim vaqtlardagina foydalanish mumkin. Bizningcha, reja ustida ishlash ko'proq o'quvchiga taalluqlidir. Matnni mantiqiy tugallangan qismlarga bo'lishda o'quvchilarni har xil usullardan foydalanishga o'rgatib borish kerak. Buning uchun o'quvchilar tomonidan qo'yilgan (o'ylab topilgan) sarlavhalar o'qiladi va muhokama qilinadi. Muhokama natijasida eng yaxshi sarlavhalar varianti tanlab olinadi va o'qituvchi tomonidan yozuv taxtasiga yoziladi.

Shunday qilib, bayon uchun yagona reja tuziladi. Sarlavhalash zarur ta'limiy ish hisoblanadi. Maqsad - o'quvchilar mavzu yoki matnning sarlavhalangan qismi mazmunini to'g'ri aniqlashlaridan iborat. Rasmi reja asosida bayon yozish uchinchi sinfda ham davom etadi. Buning uchun o'qituvchi 3-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligida berilgan rasmlardan foydalanadi. Shunday qilib, uchinchi sinf o'quvchilari matnning mazmuniga mos sarlavha topishga, reja tuzishga tayyorlanadilar. Agar o'quvchilar bu topshiriqni bajarayotganlarida matn ularning ko'z oldida bo'lsa, yana ham yaxshi bo'ladi. Bu o'quvchilarning bayonga tayyorlanishdagi va reja tuzishdagi mustaqilligini oshiradi. Dastlabki davrlarda sarlavha tuzish mashqlari jamoa tartibida o'rganiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Илюхина В. А. Особенности формирования графических навыков и анализ ошибок при письме// Начальная школа - М., 2015. - №8. - С.45-47.
2. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, “Nosir”, 2009.-351 b.
3. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S. vab. Ona tili va o'qish savodxonligi. Umumiy o'rta ta'limning 3-sinfi uchun darslik. 1qism. - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. -144b.
4. Yunus, Y., & Yarashov, M. (2023). Effectiveness of experimental work aimed at forming general labor skills in students based on gender equality and differences. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 420, p. 06011). EDP Sciences.
5. Jobir o'g'li, Y. M., & Roziyabonu, S. (2022). 1-SINF MATEMATIKA DARSLARIDA GEOMETRIK MATERIALLARNI O'RGATISH. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 132-137.
6. YARASHOV, M. (2022). Characteristics of International Integration of Sciences in Primary Schools. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 23(23).
7. Ярашов, М. Д., & Хамдамова, Х. (2022). МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД РЕЧЬЮ УЧАЩИХСЯ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 138-143.
8. Jobir o'g'li, Y. M., & Maftuna, S. (2022). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA TA'LIM MAZMUNINING TAVSIFI. *THEORY AND ANALYTICAL ASPECTS OF RECENT RESEARCH*, 1(9), 144-147.
9. Jobirovich, Y. M. (2023). BUILDING COMPETENCES IN ORGANIZING PRIMARY EDUCATION CONTENT USING DIGITAL TECHNOLOGIES. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 763-766.
10. Jobirovich, Y. M. (2023). EXPRESSION OF DIDACTIC GAMES IN PRIMARY EDUCATION THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(5), 93-97.
11. Yarashov, M. (2023). BOSHLANG 'ICH TA'LIM FANLARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ORQALI INTEGRATSIYALASH. *Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения*, 2(8), 46-49.